

II. DEBRECENI EGYETEM, MAGYAR NYELVTUDOMÁNY

TÓTH VALÉRIA: NÉVRENDSZERTANI VIZSGÁLATOK A KORAI ÓMAGYAR KORBAN (ABAÚJ ÉS BARS VÁRMEGYE HELYNEVEI)

Debrecen, 1999. 236 lap + 16 térképmelléklet

Témavezető: Hoffmann István

Opponensek: Bíró Ferenc, Juhász Dezső

Védés: 2000. június 20.

Megjelenés: Tóth Valéria: Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, 2001. 304 l. – Tóth Valéria: Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye). A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, 2001. 244 l.

Az opponensi véleményeket és a rá adott válaszokat l. Névtani Értesítő 22: 119–42.

RÁCZ ANITA: BIHAR VÁRMEGYE ÓMAGYAR KORI TELEPÜLÉSNEVEINEK NÉVRENDSZERTANI VIZSGÁLATA

Debrecen, 2000. 237 lap + 10 térképmelléklet

Témavezető: Hoffmann István

Opponensek: Hegedűs Attila, Juhász Dezső

Védés: 2003. április 25.

Megjelenés előtt a Magyar Névarchívum Kiadványai 6. számaként, Debrecenben.

Az opponensi véleményeket és a rá adott válaszokat l. Névtani Értesítő 6: 188–204.

VÁRNAI JUDIT SZILVIA: A TULAJDONNÉV A NYELVBEN ÉS A NYELVÉSZETBEN. A TULAJDONNEVEK LEHETSÉGES MEGKÖZELÍTÉSEIRŐL

Debrecen, 2003. 125 lap

Témavezető: Hoffmann István

Opponensek: Szépe György, Hegedűs Attila

Védés: 2004. május 25.

Megjelenés: Várnai Judit Szilvia: Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 42. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005. 98 l.

Mint dolgozatom címe is sugallja, a disszertáció elkészítésekor alapvetően azt kívántam megvizsgálni, hogy milyen elméleti megközelítésekkel él a nyelvészet a tulajdonnevekkel illetően, és hogy vajon a nyelvészek tulajdonnév-felfogása milyen viszonyban áll egyrészt egymásával, másrészt azzal, ahogy a tulajdonnevek a nyelvben elhelyezkednek, illetve viselkednek. Különbőféle, leginkább pragmatikus okokból a szakirodalom áttekintését a magyar nyelvészetre korlátoztam, de adott esetben, gondolatmenetem alátámasztására a külföldi szakirodalmat sem hagytam mellőzöm egészen.

A célkitűzést nem kis részben az a meglátásom indokolta, hogy a magyar névtani szakirodalomban az elméleti jellegű írások viszonylag kisebb számban vannak jelen, és az elméleti háttér viszonylagos hiányából következően a magyar névtan egészére jellemző bizonyos definiálatlanság a célok és a módszerek tekintetében. Így az a felhalmozott adatmennyiség, ezek közzétételei, illetve az ezekről született írások sokasága, mely az utóbbi évtizedekben a magyar névtan leglátványosabb eredménye, tudományos szempontból nagyrészt nem könnyen, de legalábbis nem egyöntetűen értékelhető. Ezért volt a magyarországi névtani szakirodalom (részben kronologikus, részben tematikus) áttekintésekor elsősorban az a célom, hogy kiemeljem az ellentmondásokat, a homályos pontokat. Az alapvető kérdés, ami a tulajdonnevekkel kapcsolatosan foglalkoztat, nem is annyira a jelentésük, mibenlétük megragadása, hanem sokkal inkább az (és ezen keresztül próbálom a mibenlétük kérdését is megközelíteni), hogy hogyan helyezkednek el a nyelvi rendszerben, és hogy mennyire és milyen értelmezésben használható egyáltalán a rendszer fogalma ezekkel (és mellesleg a nyelvvel) kapcsolatosan. Ez utóbbiról munkám azt – egyelőre csak – sugallja, hogy a tulajdonnevek csak a nyelv nem formális rendszerként való értelmezése esetében tekinthetők külön nyelvi kategóriának.

A szakirodalmat áttekintve azt látjuk, hogy a magyarországi névtudomány annak ellenére, hogy egyes kritikus hangok kételkednek abban, hogy indokolt-e a névtan önálló tudományágként való számontartása (mivel tulajdonképpen nem bizonyított kellőképpen az, hogy tárgya, a tulajdonnév más nyelvi jelektől nyelvi szempontból eltér, ennek hiányában pedig az ezzel foglalkozó kutatásokat indokolatlan nyelvészeti tudományágnak nevezni), nagy öntudattal bizonygatja saját önállóságát. A rendszeresen tapasztalható szempontkeveredés, az elméleti tisztázatlanságok azonban ezt nemigen igazolják. Az a kevés kutató Magyarországon, aki az alapvető tisztázatlanságokra igyekezett rámutatni, nagyobb visszhang nélkül tette ezt.

Áttekintve a jelentősebb magyar névelméleti munkákat (GOMBOCZ ZOLTÁN, MARTINKÓ ANDRÁS, BALÁZS JÁNOS, ANTAL LÁSZLÓ, KÁLMÁN BÉLA, SEBESTYÉN ÁRPÁD, KÁROLY SÁNDOR, J. SOLTÉSZ KATALIN, BARABÁS ANDRÁS – KÁLMÁN C. GYÖRGY – NÁDASDY ÁDÁM, FABÓ KINGA, KIEFER FERENC, HOFFMANN ISTVÁN, HAJDÚ MIHÁLY, HEGEDŰS ATTILA), valamint a nagyobb nyelvleíró összefoglalásaink (MMNyR., MMNy., MGr.) és „A magyar nyelv története” megfelelő fejezeteiben írottakat, általában azt tapasztalhatjuk, hogy igen sokáig a tulajdonnév mint nyelvi jel másságára vonatkozó lényegi kérdéseket annak jelentésével kapcsolatban tették fel a kutatók. Egészen BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY írásáig mindannyian a tulajdonnév jelentéstartalmával, informatív voltával foglalkoznak. Az említett, 1977-ben megjelent tanulmányt nem az elért eredmények miatt érzem nagy jelentőségűnek (hiszen a tulajdonnév sajátos nyelvi jel mivoltát szintaktikai disztribúcióval nem sikerült bizonyítaniuk, és az írás kutatási szem-

pontból zsákutcát jelent), hanem a magyarországi névtan legtisztázatlanabb pontjainak és ellentmondásainak addig példátlan kiemelése adja a fontosságát. A tanulmányban felvetett kérdések utóélete, eltekintve a közvetlenül reagáló FABÓ KINGA írásaitól, nem volt túl látványos, és ezt követően érdemi névelméleti írás sem született sokáig.

A tematikus megközelítés során először a tulajdonnevek grammatikai aspektusait állítom a középpontba. A kérdéskörben először a tulajdonnév és a köznév határának megvonásával foglalkozó szakirodalmi megállapításokat vizsgálom meg, majd a tulajdonnév alaki sajátosságait, grammatikai viselkedését illető írásokat. Külön alfejezetet kapott a tulajdonnév formai terjedelme, vagyis a névterjedelem, mely az egyik legnehezebbnek bizonyuló kérdés a tulajdonnevek formálisabb megközelítésében. E fejezet utolsó része a tulajdonnevek helyesírásával foglalkozik, egészen pontosan a helyesírási szakirodalom (szabályzatok és kommentárok) tulajdonneveket érintő álláspontjaival. (A helyesírás ugyan nem szorosan grammatikai kérdés, hanem éppenséggel a grammatika leképezése, ám mivel grammatikai kérdésekkel kapcsolatos ítéleteket tükröz, mégsem mellőzhető.)

A tulajdonnév rendszervizonyaival kapcsolatosan először is a tulajdonnevek és a formális rendszerezés kérdését tárgyalom. Ezen belül egyrészt azt a kérdést, hogy része-e a tulajdonnév (kategóriája) a nyelvi rendszernek, másrészt pedig azt, hogy a tulajdonnevek maguk vajon rendszerezhetők-e – mármint nyelvi szempontok alapján. Az kétségtelen, hogy a tulajdonnevek nyelvi elemek, tehát ha a nyelv rendszer, akkor elemei ennek a rendszernek. A kérdés az, hogy a nyelvnek vajon mely szerveződési szintjén jelentkeznek megkülönböztető jelleggel. A szakirodalmi válasz szerint a lexikológia, pontosabban a szófajtan kategorizálja a tulajdonneveket, ami abból a szempontból logikus is, hogy sem a lexika alatti, sem az afeletti nyelvi szinteken nem érdemes velük foglalkozni, hiszen lexikai elemek. A szófajtan a főnév altípusaként tartja számon és általában tovább is osztályozza a tulajdonneveket. Mindezzel azonban az a probléma, hogy egyrészt maga a szófajtan is ellentmondásokkal teli rendszereket produkál (mivel a szókészlet egyéb elemei is rendre kibújnak a rendszerezhetőség alól, s mára gyakorlatilag a legbevettebb, legnagyobb szófaji kategóriák sem kerültek el a kritikát – és nemcsak a részletkérdésekben), másrészt pedig nyelvi alapon több okból is megkérdőjelezhető az, hogy a tulajdonnév formailag alkategóriája lenne a főnévnek.

A tulajdonnevek formális rendszerezésének kérdése annyiban nem választható el az iménti tárgyalástól, hogy ha a tulajdonnév nem nyelvi rendszerbeli kategória, akkor vajon érdemes-e további rendszerezéséről még beszélni. Hiszen a további rendszerezés sem lehet akkor nyelvi szempontú. Több névelméleti szerző is kijelenti, hogy a tulajdonnevek nem alkotnak rendszert, habár a magyar névtani munkálkodásnak igen jelentős részét teszi ki a rendszerezés. A névgyűjtés ugyanis rendkívül nagy hagyományokkal rendelkező, és napjainkban is aktívan zajló része a névtani tevékenységnek, s a gyűjteményeket általában valamilyen szempont szerint teszik közzé, adataikat rendszerezik és elemzik. Az egyes közzétételekben általában rengeteg a szempontkeveredés, a logikátlanság, a nyelvi-nyelvészeti szemlélet rendre elsikkad. Egyrészt alapvetően a denotátum típusa határozza meg a rendszerkategóriákat, ez pedig nem nyelvi szempont, másrészt meg itt sem hagyható figyelmen kívül az a KIEFERTŐL idézhető meglátás, miszerint a tulajdonnév önmagában nem információhordozó a denotátumát illetően, és semmi ga-

rancia nincs arra, hogy például a *Nagy Klára* név denotátuma egy magyar nő, mert hívhatnak így akár egy hajót is. A külföldi szakirodalom nyomán nem egy magyar szerzőnél jelenik meg a gondolat – a legpregnansabban HOFFMANN-nál –, hogy a tulajdonnevek keletkezési folyamatait névmodellek vezérlik. A modellelmélet kétségkívül sugallja a rendszerszerűség gondolatát a nevekkel kapcsolatosan. Ennek viszont sajátos változatát produkálja a TOLCSVAI NAGY GÁBOR által posztmodernnek nevezett névadás (egyfajta nem formális névadási modell), mely névadási forma épp azért nem megfogható formálisan, mert ebben gyakorlatilag bármi elnevezhető a nyelv bármilyen alakulatával – tehát az a rendszer, hogy nincs rendszer.

Disszertációm végére marad a tulajdonnevek nem formális megközelítésének tárgyalása, amelynek kidolgozottsága tagadhatatlanul elmarad a fentiekétől. Ennek oka részben az, hogy a disszertáció – kitűzött célja szerint – mégiscsak a magyar szakirodalom kritikai vizsgálatán keresztül közelíti meg a tulajdonnevek elméleti kérdéseit, márpedig viszonylag kevés a konkrétan e témakörrel kapcsolatosan írott szakirodalom. Bár szerintem éppen a nem formális megközelítés adhat lehetőséget a tulajdonnév nyelvi kategóriaként való értelmezéséhez, ennek a felvetésnek részletesebb kidolgozása véleményem szerint jóval túllépett volna a dolgozat keretein.

Alapgondolatom, hogy a nyelv bármilyen formális megközelítésével kapcsolatban eleve ott van a háttérben a kudarc lehetősége, hiszen a nyelv valahol rendszertelen, térben változatos, időben változó, használóitól, tehát pszichológiai, társadalmi és kulturális körülményektől nem függetleníthető jelenség. Ha rendszerként értelmezzük, és ezt logikai, grammatikai alapon tesszük, eredendően ellentmondással kerülünk szembe: ha logikai alapú rendszert alkotunk, tulajdonképpen az elemek és lehetséges kapcsolataik teljes lefedhetősége a cél (hiszen ez a rendszer lényege), viszont pontosan ez az, amit a nyelvvel kapcsolatban nem lehet megvalósítani, ugyanis a kivételek azonnal jelentkeznek. Ugyanakkor, ha a rendszert nem formálisan fogjuk fel, és például a változást, a változatoságot eleve rendszerelemként értelmezzük, akkor az sem meglepő, ha SZÉPE GYÖRGY egyenesen azt javasolta, hogy a tulajdonneveket bizonyos deviánsabb nyelvezetek viszonylatában (gyermeknyelv, afáziás beszédproduktumok, költői nyelv) is érdemes megvizsgálni.

Ebben a fejezetben adok helyet egy olyan szempontnak, amellyel igen ritkán foglalkozik a szakirodalom: a tulajdonnevek lefordíthatóságának. A nyelvek közötti kapcsolatok, az egyes nyelvek valamilyen szempontú összevetésének eredményei sohasem vezethetők vissza formális, pusztán nyelvi tényezőkre, hanem a nyelvhasználók, illetve kulturális körülmények befolyásolják. A tulajdonnevek lefordíthatóságának vizsgálata során a már említett tanulság elsősorban az volt számomra, hogy mivel fordításkor alapvetően bizonyos típusú jelentéseket feleltetünk meg egymásnak, és mivel egyes esetekben lefordítjuk a tulajdonneveket valamely szöveg fordításakor, más esetekben viszont nem, a tulajdonnevektől a szemantikai tartalom nem vitatható el, és ennek alapvetően kulturális jelentésnek kell lennie.

A fejezet másik nagyobb gondolatsora a tranzlogikus gondolkodásmóddal kapcsolatos. MÉRŐ LÁSZLÓ nyomán alkalmazom a fogalmat, valószínűleg nyelvészeti szakirodalombeli előzmények nélkül. A fogalom alatt bizonyos jelenségeknek a formális logika módszereivel megfoghatatlan kezelési mechanizmusát értem, és ide kötök olyan ismert

megközelítéseket is, amelyeket eddig nem írtak le ezzel a fogalommal. Tulajdonképpen ugyanennek a mechanizmusnak más szempontú megnevezése a „prelogikus”, amelyet a gyermeknyelv, továbbá a mitologikus tudat (például a névmágia, a totemizmus stb.), illetve a népmesék szemléletével kapcsolatban nem ritkán alkalmaznak a kutatók. Mind-ezen nyelvezetekben a tulajdonneveknek kiemelt szerep jut. Fontosnak érzem azt is, hogy a nyugati kultúra, amely alapvetően nem transzlogikus gondolkodási mechanizmusok által meghatározott kultúra, talán ebből is adódóan bizonyos tekintetben sajátosan viszonyul a tulajdonnevek kérdéséhez. A tulajdonnevek nem formális megközelítésével foglalkozó fejezet tehát inkább csak felvillantja a szempontokat, impulzust kívánva adni a további kutatásoknak.

**KECSKÉS JUDIT: A 18–19. SZÁZADI MISKOLC KERESZTNÉV-
HASZNÁLATÁNAK FELEKEZETI, ETNIKAI ÉS TÁRSADALMI
JELLEGZETESSÉGEI**

Miskolc, 2003. 230 lap

Témavezető: B. Gergely Piroska

Opponensek: Hajdú Mihály, Nyirkos István

Védés: 2004. december 9.

Értekezésem elkészítésekor kettős célt tűztem ki. Egyfelől egyetlen város, Miskolc 18–19. századi keresztnéveit kívántam bemutatni felekezetek szerint. Másfelől a lokális sajátosságok ábrázolásán túl átfogóbb, általános kérdésekre is kerestem a választ: a felekezeti névhasználat megbomlásának idejére és okaira, a névöröklés felekezeti és etnikai tulajdonságaira, az egyes közösségekben működő eltérő névminták egymásra hatására, a többnyelvűség szerepére a keresztnévek használatában, valamint társadalmi folyamatok (asszimiláció és polgárosodás) névalakító voltára. – Témaválasztásommal csatlakozni kívántam a névtani szakirodalomban jellemző, az egyes települések, kisebb régiók névanyagát feltáró és elemző munkákhoz. Ugyanakkor e téma azért ígérkezett lényeges kutatási feladatnak, mert a keresztnévek vallási irányzatokhoz kötődése, majd elszakadása elfogadott tény a szakirodalomban, de keveset tudunk annak mikéntjéről, névrendszeren belüli és kívüli okairól.

Kutatásom területének és korszakának kijelölését névtani és társadalomtörténeti okok indokolták. Miskolcon a vizsgált két évszázadban hat felekezetben (református, evangélikus, római katolikus, görög katolikus, görögkeleti, izraelita) hat etnikum (magyar, szlovák, német, ruszin, macedo-vlach, szerb) élt együtt. E sokszínűség lehetőséget nyújtott arra, hogy az eddig még kevésbé feltárt görög katolikus és görögkeleti közösségek névhasználatáról pontosabb képet nyújthassak, vagy névtani szempontból olyan újdonságot mutassak be, mint az izraelita felekezet három irányzatának (ortodox, neológ, szefárd) névadási szokásai. A város etnikai összetettsége lehetségessé tette olyan új kutatási szempontok érvényesítését is, mint amilyen a 18. századi természetes mobilitás és betelepítések névalakító hatása, vagy II. József egyes etnikumok névhasználatát szabályzó rendeleteinek következménye volt.